

НАУКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ КОНТАКТІВ

Мушкетик Леся Георгіївна,
доктор філологічних наук

У статті розглядаються етнополітичні та інші аспекти українсько-угорських контактів, які реалізуються, зокрема, через Закарпаття, де проживає значна угорська спільнота й функціонує чимало угорських шкіл, вищих навчальних закладів, культурних центрів тощо. Нині констатуємо тут значні сепаратистські тенденції, які загострюються під впливом зовнішніх факторів, таких як політичний русинізм тощо. Цьому сприяють і угорські опозиційні партії. Ця ситуація не допомагає формуванню позитивного іміджу України в Угорщині. Її образ у угорських ЗМІ часто негативний, інформація незначна й нерідко викривлена. Натомість після зміни системи в Україні з'явилися певні можливості ближчого ознайомлення з країною-сусідом, серед них – туристичні поїздки, освітні та культурні контакти. У Київському національному лінгвістичному університеті функціонує велике угорське відділення.

У самій Угорщині також проживають слов'янські нацменшини. У 1993 р. виокремлено два окремі самоврядування: русинів та українців. Русини значною мірою асимілювали з угорцями та словаками, що мешкають переважно у північно-східній Угорщині та нараховують близько 4 тис. осіб. Активною є в Угорщині українська діаспора (усього 7 тис. осіб), яка має недільні школи, фольклорні гурти, випускає журнал «Громада», проводить спільні заходи та свята.

Для вирішення складних питань сьогодення, вироблення в суспільстві толерантного ставлення до інших народів і спільнот політики, громадські організації мають послуговуватися й науковими напрацюваннями, досвідом вивчення становища нацменшин з урахуванням історичної традиції та сучасних трансформацій і глобалізаційних змін. Таким прикладом є співпраця між Угорською та Українською академіями наук, зокрема спільні проекти між Інститутом етнографічних досліджень Академії наук Угорщини та Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ, де проводяться різнопланові дослідження прикордонних територій.

Ключові слова: Україна, Угорщина, етнополітика, національні меншини, освіта, Закарпаття, сепаратизм, наукове співробітництво.

Mushketyk Lesia

SCIENTIFIC AND POLITICAL ASPECTS OF HUNGARIAN-UKRAINIAN CONTACTS

The article deals with the ethno-political and other aspects of Ukrainian-Hungarian contacts, which are realized, in particular, through Transcarpathia, where many Hungarian communities live and operate a lot of Hungarian schools, higher educational establishments, cultural centers, etc. Today we see there significant separatist tendencies, which are also exacerbated by the external influences such as political rusynism, and so on. This is also facilitated by Hungarian opposition parties. Unfortunately, this situation does not contribute to the formation of a positive image of Ukraine in Hungary. Its image in the Hungarian media is mostly negative, the information in general is small and it is distorted. At the same time, there were some opportunities for a closer acquaintance with

the neighboring country, among them – tourist trips, educational and cultural contacts. There is a large Hungarian branch in the Kyiv National Linguistic University.

In Hungary live Slavic national minorities. In 1993, two separate self-governments of Rusyns and Ukrainians were created here. Rusyns are largely assimilated with Hungarians and Slovaks, living mainly in northeastern Hungary and numbering about 4 thousand people. The Ukrainian community in Hungary (only 7 thousand people) is active, there is a Sunday school, a magazine "Hromada", folk groups, and joint events and celebrations are held.

In resolving a complex modern issue, the formation of tolerance for other peoples and communities of politics, public organizations should take into account both scientific developments, conclusions, experience of studying in the light of historical tradition and modern transformations and globalization changes. An example is cooperation between the Hungarian and Ukrainian academies of sciences, joint projects of the Institute of Ethnographic Studies of the Hungarian Academy of Sciences and the Maxym Rylski Institute of the Art Studies, Folklore Studies and Ethnology of the Ukrainian Academy of Sciences on the study of the border areas.

Keywords: Ukraine, Hungary, ethno politics, national minorities, education, Transcarpathia, separatism, scientific cooperation.

У нинішній складний час економічна глобалізація приводить до асиміляції культур та нівелювання національних особливостей народів і водночас викликає зворотний процес акцентування власної ідентичності, спалахи етнічних та національних конфліктів, політизації етнічності. Чимало викликів, як зовнішніх, так і внутрішніх, переживає Українська держава, обтяжена збройним конфліктом, численними внутрішніми проблемами реформування економіки та інших галузей. Дедалі більше поглиблюється розуміння того, що утвердження власної ідентичності, мови, культури є запорукою виживання країни.

Мета статті – розгляд сучасної етнополітичної ситуації на Закарпатті, опис становища нацменшин в Україні та Угорщині, опис становища нацменшин і діалогу поміж країнами, з наведенням прикладів успішного співробітництва в науковій гуманітарній сфері.

У роки незалежності спостерігалось нехтування питаннями консолідації нації, державотворчості, а також становища численних етнічних спільнот, що мешкають на території України. Проблеми ці тягнуться ще з часів соціалізму, існування СРСР та УРСР, де на словах існувала «дружба народів», стосунки в стилі «старших» і «молодших» братів, зарубіжних «побратимів» і «друзів» тощо, словами Шевченка: «На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує!» Такі суперечності закінчилися розвалом Союзу і численними національними проблемами, протистояннями тощо.

У регіонах України спільно проживають чимало етнічних спільнот. Багатонаціональним краєм є Закарпаття, де зараз реалізуються різні політичні сценарії і склалася непроста ситуація, що значною мірою інспірується ззовні, адже загалом населення краю є доволі аполітичним і має сильну «місцеву» ідентифікацію, що пояснюється географічним положенням, історичним розвитком краю тощо. Нині там розігрується карта політичного русинізму, аж до спроб проголошення окремої держави. Чи можна уявити таке в іншій європейській країні – без референдуму, опитувань, за рішенням купки людей? Як кажуть у народі, «нічого з нічого не буває». За дестабілізацією стоять певні інтереси, певні політичні сили.

У цих подіях простежується чіткий російський слід, який тягнеться ще з революційних подій 1848–1849 рр. в Австро-Угорщині, коли війська царя Миколи I прийшли на поміч австрійській монархії супроти Лайоша Кошута. Російська агітація була дієвою, впливала на місцеве населення, що стало однією з причин пізнішого відходу селян-русинів від повстання і його очільника, негативного ставлення до нього [1; 8]. І зараз усі крамниці в Ужгороді заповнені русинською літературою, видання якої потребує значних коштів.

Ситуація ускладнюється угорським фактором. На Закарпатті мешкають 150 тис. угорців, які мирно жили і живуть поряд з представниками інших національностей, про що, серед іншого, свідчать численні різнопланові та різночасові, гетерохронні угорські запозичення в українському фольклорі краю (див.: [1]).

На Закарпатті діють понад 70 угорських шкіл із 16 тис. учнів. Школи невеликі (приблизно по 150 чоловік), по 15 учнів у класі. Половина учасників ЗНО із Закарпаття не досягла навіть найнижчого рівня підготовки з української мови, з Берегівщини — навіть більша частина, що автоматично перепиняє цим молодим людям шлях до вищої освіти у вишах країни, кар'єри службовця і т. п. Тож якщо раніше угорці Закарпаття (окрім старшого покоління) володіли принаймні російською мовою як державною в СРСР, то нині молодь може геть не знати української, яка викладається кілька разів на тиждень і є складною для засвоєння угорцями (а то й узагалі не викладається). На жаль, в Україні мало чи немає підручників української мови для нацменшин.

В Ужгороді функціонує Українсько-угорський навчально-науковий інститут, на базі якого діють три кафедри: угорської філології; історії Угорщини та євроінтеграції; фізико-математичних дисциплін, Центр гунгарології (очолює доктор наук П. Лизанець). У Берегові працює Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II (понад 600 студентів), фінансований угорцями; ще в кількох вишах вивчають угорську мову. На підтримку закарпатських угорців ідуть кошти угорських державних фондів, а також ті, що їх виділяє Євросоюз для прикордонних територій країн ЄС.

Водночас із 2010 р. спостерігаємо значне втручання угорських політиків у життя регіону, що веде до налаштування людей проти української влади, самої держави. Особливо посилюється цей вплив із 2014 р., з часу революційних подій в Україні, ослаблення її економіки, збройного конфлікту тощо. Угорщина починає активно переходити до створення в Закарпатській області інфраструктури для реалізації власних стратегій, спрямованих на створення в регіоні угорської територіальної автономії. Йдеться про такі заходи, як розмивання кордонів (поява додаткових митниць, спрощення перетину місцевого кордону), розширення доступу до освіти угорською, представництва угорців в органах управління, культурних та інших угорських осередків, створення загонів правоохорони етнічних угорців тощо.

Якщо уряд Віктора Орбана активно педалює процес створення т. зв. Притисянського автономного округу, то права опозиційна партія «Йоббік» обстоює ідею формування на Закарпатті «русинсько-угорської автономії». При цьому член

«Йоббік» та одночасно депутат Європарламенту Бела Ковач (він свого часу мав власний фонд на Закарпатті і роздавав там угорські паспорти та фінансову допомогу) був звинувачений угорською прокуратурою у співпраці з російськими спецслужбами¹, що йде врозрід з українськими законами (стаття 4 Конституції України).

На жаль, така ситуація в Україні не сприяє формуванню позитивного її іміджу в Угорщині. Літератури про історію, сучасний стан немає, що є гандром і самої України. А якщо і з'являється певна інформація, то вона нерідко викривлена. З останніх слід назвати спільне угорськомовне видання Угорської та Української академії наук — книгу Ч. Фединець, І. Галас, М. Товта «Незалежна Україна. Державотворення, конституційність і втрачені скарби» (2016), що містить чимало необ'єктивної, заангажованої інформації.

На жаль, припинилася традиція публікації перекладів художньої та ін. літератури українською мовою — в Україні, угорською — в Угорщині, яка тривала у минулому столітті та була дуже плідною (*див.* бібліографію перекладів [2]). Хоча окремі видання можна назвати й зараз — ідеться про переклад п'єси «Тоти» І. Еркеня, що йшла в Молодому театрі Києва; книгу «Любий бо-пер» Т. Дері та ін.). Натомість після зміни системи в Україні з'явилися певні можливості ближчого ознайомлення з країною-сусідом, серед них — туристичні поїздки. У Київському національному лінгвістичному університеті існує велике угорське відділення, що свідчить про чималий інтерес до цієї сусідньої держави. Активним є Посольство України в Угорщині, що проводить чимало культурних заходів.

У самій Угорщині також проживають слов'янські нацменшини, серед них найбільше словаків та хорватів. Тут створено самоврядування кожної меншини, на фінансування яких виділяються державні кошти. У 1993 р. виокремлено самоврядування русинів та українців, відповідно, існують дві нацменшини.

Міграції українців-русинів в Угорщину не мали масового характеру. У кінці XVII—XVIII ст. представники цього етносу, представлені лемками, потрапили до Угорщини, утікаючи від польського закріпачення. На межі XIX—XX ст. русини

¹ *Див.*: <http://nepszava.hu/cikk/1147338-vadat-emeltek-a-jobbikos-kovacs-bela-ellen>; <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/138429>

проживали в 40 поселеннях, їх чисельність сягала 25–30 тис., переважно на території північно-східної Угорщини (сучасних областей Боршод — Абауй — Земплен і Саболч-Сатмар) [9]. З низки причин русини в Угорщині швидко асимілювали зі словаками та угорцями, нині їх близько 4 000 осіб у 125 поселеннях. Їхні діти відвідують недільні школи при Русинському центрі культури у с. Комлошка та Центрі ім. Л. Каласа в с. Мучонь. Існують чотири громадські організації русинів, Бібліотека русинів Угорщини та Музейне зібрання і виставка, часопис «русинською» мовою.

Українська громада утворилася переважно в результаті міграції двох останніх століть із Західної України, а також окремих міст: Києва, Львова, Донецька та ін.; це — мігранти та їхні нащадки. Головою українського самоврядування, яке фінансується урядом Угорщини, є Юрій Кравченко. Існують також місцеві самоврядування у великих містах. У Будапешті, Сегеді, Мішкольці функціонують недільні школи. У поселенні Бакталорендгаза поряд з англійською викладається українська мова.

Понад півстоліття діє кафедра української філології при Інституті славистики Будапештського університету ім. Л. Етвеша, українська філологія представлена в Інституті славистики Сегедського університету. На жаль, нині спостерігається скорочення інтересу до україністики. Раніше подібні осередки існували в містах Дебрецені, Ніредьгазі (кафедра української та русинської філології у Ніредьгазькому педагогічному інституті), де було видано багато книжок, посібників, найбільший двомовний словник. Щоправда, зараз ідеться про відновлення кафедри української філології в Ніредьгазі.

Культурне товариство українців в Угорщині очолює відомий громадський діяч Ярослава Гортяні. Члени товариства ведуть активну громадську і культурну діяльність, випускають часопис (ініціювала онука М. Драгоманова Наталя Драгоманова-Бартаї), видали шість двомовних книжок. Передачі про іноетнічне населення готують на Угорському радіо; на телебаченні українці беруть участь у програмі для нацменшин «Рондо». Створено молодіжний танцювальний колектив «Веселка», жіночий хор «Берегиня», український народний театр. Громада має власне приміщення в центрі Будапешта. Разом із Посольством України в Будапешті та інших містах Угорщини ініціювали зведення пам'ятників жертвам Голодомору, Т. Шевченку, Г. Сковороді.

Усе це — приклади успішного співробітництва двох країн, які пережили складні часи тоталітаризму. Для вирішення існуючих проблем у двосторонніх відносинах триває діалог не тільки дипломатів та політиків, а й культурологів, освітян, науковців. Достатньою має бути їхня поінформованість у різних сферах взаємозв'язків, зокрема щодо питань мови, освіти, історичного розвою двох країн, контактів, які йдуть через Закарпаття. Цікаво, що через цей регіон до української літературної мови увійшли угорські слова «легінь» і «газда» з певною позитивною конотацією.

У виробленні правильних стратегій може допомогати наука. До прикладу, плідним було і є співробітництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (ІМФЕ) з угорськими, польськими, болгарськими, хорватськими та іншими науковими установами, вченими. У межах останніх міжнародних проектів зарубіжні колеги вивчають власні діаспори в Україні, а дослідники ІМФЕ — українців за межами країни.

Понад 20 років триває наукове співробітництво ІМФЕ з Інститутом етнографічних досліджень Центру гуманітарних наук Угорської академії наук. У їхніх студіях порушуються також етнополітичні питання, становище національних спільнот, їхніх культур, народних традицій, мови та фольклору. Останній проект двох установ називається «Національні, регіональні і локальні форми народної культури і суспільних трансформацій в Україні та Угорщині в ХХ–ХХІ ст.». У його межах тривали поїздки та обстеження відповідних нацменшин: угорцями — у Закарпатській області, українцями — в Угорщині. Українські вчені підготували низку статей і монографій, зокрема про становище угорських нацменшин, державну політику щодо цих питань тощо [3]. Нещодавно вийшла друком монографія авторки цієї статті про історію та сучасний стан угорської етнологічної науки, у якій є приклади новітніх європейських підходів і методів дослідження цих питань [4].

В ІМФЕ свого часу було підготовлено угорський спецвипуск журналу «Народна творчість та етнологія» (2006, № 4). Представлений у цьому числі журналу матеріал репрезентує різні напрями угорського народознавства. Ці та інші праці угорських вчених увійшли до виданого в 2011 р. фундаментального двотомного видання [5], де зібрано науковий доробок світової етнології.

Угорськими вченими з Інституту етнографічних досліджень було видано збірники праць з різних аспектів прикордоння — економічних, політичних, культурних, етнологічних, конфесійних. У книжці «Потрійний кордон з етнографічного погляду» [6], що містить візуальні матеріали, дослідницька група прагнула дати візуально-антропологічне трактування прикордонних територій трьох різних держав. Було вибрано чотири тематичні одиниці (потрійність, рух на кордоні, економічні зв'язки та культурна пам'ять), які на просторі потрійного кордону структурують повсякденну прикордонну практику спільнот, що мешкають тут, а також фактори становлення й вираження ідентифікації вздовж кордонів. Багатий фотоматеріал, на думку укладачів, не є самоціллю і не просто ілюструє дослідження, а доповнює, пояснює їх, допомагає зрозуміти, як трансформації на кордоні упродовж майже ста останніх років впливали на реорганізацію регіонів і середовища.

Потрійний угорсько-румунсько-український кордон — явище у світовій практиці не унікальне, про що свідчить ще одне цікаве видання — «Етнографічне потрактування потрійного кордону» під редакцією Т. Тюнде [7]. Сюди ввійшли статті, згруповані за такими рубриками: дослідження кордону та міграція; угорсько-австрійсько-словенський потрійний кордон; угорсько-румунсько-сербський потрійний кордон; угорсько-румунсько-український потрійний

кордон. Директор Інституту етнографічних досліджень Б. Балог пише: «Досі локального значення питання міжнародного дво- чи тристороннього кордону зараз набуло європейських вимірів, навіть стало досліджуватися і трактуватися у системі глобальних політико-екологічно-господарських і релігійно-культурних зв'язків. Прикордонні трансформації минулого століття, надто практика впливу на місцеві спільноти і її розгортання у період з часу зміни системи, міграційні процеси, що передували мігрантським явищам сучасності і впродовж ста років супроводжувалися перетинами кордонів, можуть служити — спільно з узагальнюючим досвідом інших праць — точкою підтвердження для нових і, на наше переконання, необхідних досліджень» [7, с. 8].

Для вирішення складних питань сьогодення, вироблення в суспільстві толерантного ставлення до інших народів і спільнот політики, громадські організації мають послуговуватися й науковими напрацюваннями, досвідом вивчення становища нацменшин з урахуванням історичної традиції та сучасних трансформацій і глобалізаційних змін. Діалог, обмін позитивним досвідом між діячами, митцями України та Угорщини допоможе виробити необхідний баланс у неоднозначній і вигідній певним деструктивним силам ситуації, що склалась у відносинах двох сусідніх і загалом позитивно налаштованих одна до одної країн.

Список використаних джерел

1. Мушкетик Л. Народні погляди на революцію 1848–1849 року та Лайоша Кошута // Фольклор українсько-угорського порубіжжя. — К. : Український письменник, 2013. — С. 343–375.
2. Мушкетик Л. Г. Переклад з угорської на українську мову. — К. : Аспект-Поліграф, 2006. — 200 с.
3. Мушкетик Л. Славистичні студії в Угорщині : історія та сучасний стан. — К. : ІМФЕ НАН України, 2014. — 401 с.
4. Мушкетик Л. Сучасна угорська етнологія: осередки, напрями досліджень, персоналії. — К. : ІМФЕ НАН України, 2017. — 400 с.
5. Сучасна зарубіжна етнологія : антологія : [у 2 т.] / [голов. ред. Г. Скрипник] ; Нац. акад. наук України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К. : ІМФЕ НАН України, 2010–2011.
6. Hármás határok néprajzi nézetben / szerk. Turai T. ; Mészáros Cs. — Budapest, 2015. — К. 1. — 218 о.
7. Hármás határok néprajzi értelmezésben / szerk. Turai T. — Budapest, 2015. — К. 2. — 296 о.
8. Kriza I. Magyar szabadságharca ruszin népköltészetben // Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról. — 2000. — № 3. — О. 136–163.
9. Paládi-Kovács A. Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északi részén // Népi Kultúra — Népi Tarsadalom. — 1973. — VII. — О. 327–361.

References

1. Mushketyk, L. (2013). Narodni pohliady na revoliutsiiu 1848–1849 roku ta Laiosha Koshuta [Folk views on the revolution of 1848–1849 and Layosh Koshut]. *Folklor ukrainsko-uhorskoho porubizhzhia – Folklore of the Ukrainian-Hungarian Transboundary*. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk [in Ukrainian].
2. Mushketyk, L.H. (2006). *Pereklad z uhorskoï na ukraiïnsku movu [Translation from Hungarian into Ukrainian]*. Kyiv: Aspekt-Polihraf [in Ukrainian].
3. Mushketyk, L. (2014). *Slavistychni studii v Uhorshchyni: istoriia ta suchasnyi stan [Slavic Studies in Hungary: History and Contemporary]*. Kyiv: IMF M.T. Rilsky NAS of Ukraine [in Ukrainian].
4. Mushketyk, L. (2017). *Suchasna uhorska etnoloïiia: oseredky, napriamy doslidzhen, personalii [Modern Hungarian Ethnology: Centers, Research Areas, Personals]*. Kyiv: IMF M.T. Rilsky NAS of Ukraine [in Ukrainian].
5. *Suchasna zarubizhna etnoloïiia [Modern foreign ethnology]*. (2010–2011). Vol. 1–2. Kyiv: IMF M.T. Rilsky NAS of Ukraine [in Ukrainian].
6. Turai, T. (Ed.) (2015). *Hármas határok néprajzi nézetben [Triple boundaries in ethnographic interpretation]*. Vol. 1. Budapest [in Hungarian].
7. Turai, T. (Ed.) (2015). *Hármas határok néprajzi értelmezésben [Triple boundaries in ethnographic interpretation]*. Vol. 2. Budapest [in Hungarian].
8. Kriza, I. (2000). Magyar szabadságharca ruszin népköltészetben [Hungarian War of Independence in Ruthenian Folk Poetry]. *Tanulmányok a hazai bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzáról – Studies on the Ethnography of Hungarian Bulgarian, Greek, Polish, Armenian, Ruthenian Nationalities*, 3, 136–163 [in Hungarian].
9. Paládi-Kovács, A. (1973). Ukrán szorványosok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén [Ukrainian Clerics in the 18–19. Century in the Northeastern Part of Today's Hungary]. *Népi Kultúra. Népi Tarsadalom – Folk Culture. People's Discipline*, 7, 327–361 [in Hungarian].